

העיתונות היהודית-בוכארית במרכז אסיה, 1910-1938

זאב לוין

רחמים, העיתון הראשון בשפה היהודית-בוכארית

בסוף המאה התשע-עשרה וראשית המאה העשרים הפך עמק פֶּרְגָנָה למרכז התעשייתי הגדול של מרכז אסיה, בזכות גידולי הכותנה. יהודים רבים, ובהם עשירים מופלגים, היגרו אליו וקבעו בו את מושבם. הגיליון הראשון של עיתון ביהודית-בוכארית יצא לאור ב-14 במאי 1910 בעיר סְקוֹבְלֵב (שמה העתיק של העיר פרגנה) שבצפון פרגנה, ובשנת 1913 הועברה הוצאת העיתון אל העיר קוקאנד, גם היא בעמק פרגנה. שמו של העיתון היה **רחמים** כשמו של מייסדו, רחמים (רחמין) דוידבאיוף (1878-1930), איש עסקים יהודי שעשה את הונו ממסחר בכותנה. לצורך הוצאתו לאור של העיתון הוא הביא את המכונות ואת אותיות הדפוס מלובלין שבפולין. העיתון **רחמים** היה חלוץ העיתונות בשפות הפרסיות היהודיות. העיתון הראשון של יהודי איראן, **שלום**, יצא לאור בטהראן בשנת 1915; העיתון הראשון של היהודים ההרריים, **זְהַמְתֶּכֶשׁ** (פועל) החל לצאת לאור בְּדֶרְבֵּנְט שבצפון הקוקוז רק לאחר המהפכה, באמצע שנות העשרים. כמו **רחמים** בחרו גם שני העיתונים האלה בכתב העברי ככתב שהתאים לקהל היעד שלהם.⁴

העיתון בשפה היהודית-בוכארית נדפס באותיות עבריות בהיקף של שניים או ארבעה עמודים מודפסים. רוב כתבותיו עסקו בדיווחים על הנעשה בעולם ותורגמו ככל הנראה מן העיתונות הרוסית. העיתון כלל גם כתבות בנושאים יהודיים כלליים וידיעות מקומיות, "מוסף כלכלי" שדיווח על השערים המעודכנים להמרת מטבע חוץ וכן מדור פרסומי על פני עמוד שלם, שכלל מודעות של בתי עסק שונים ולוח זמנים של "רכבת העמק" (עמק פרגנה), שנסעה מסקובלב לאַנְדִּיג'אן ושהייתה גם היא בבעלותו של דוידבאיוף. הוצאת העיתון נתקלה בקשיים ולכן גיליונותיו לא יצאו בתדירות קבועה. לא ברור אם הגורם לכך היה חוסר הרווחיות של העיתון או קשיים ארגוניים אחרים. בכל אופן העיתון פסק להופיע עוד לפני המהפכה, ככל הנראה בשנת 1916.

העיתון **רחמים** הופץ למנויים בערים המרכזיות של מרכז אסיה. כתבים קבועים שלחו אליו כתבות שהכילו חדשות על מצב הקהילות בערים השונות. בכתבות אלה התפתח דיון חברתי על הליקויים

מבוא

היהודים הגיעו אל מרכז אסיה ככל הנראה לפני מאות שנים מאזור פרס. הם התערו באוכלוסייה המקומית ופיתחו שפה מדוברת נפרדת שהייתה מבוססת על השפה הטג'יקית, שהיא מקבוצת הלשונות הפרסיות. קהילה יהודית נידחת זו "התגלתה" בסמוך לכיבוש הרוסי של מרכז אסיה ב-1864. הכיבוש הרוסי האיץ את המפגש של הקהילה עם המערב ועם יהודי אשכנז. המפגש הביא את רעיונות והזדמנויות חדשות שגרמו לתמורות בקהילה המסורתית. הכינוי "יהודים בוכארים" נגזר משמה של אמירות בוכארה שבשטחה חיו רוב היהודים המקומיים לפני הכיבוש הרוסי. לאחריו התקבע כינוי זה לגבי כלל האוכלוסייה היהודית, ככינוי חיצוני שחצה את ההקשר הגאוגרפי וכלל גם את ההתיישבות היהודית מעבר לשטחי האמירות.¹

תורקסטאן הרוסית הייתה מחוץ לתחום המושב המותר להתיישבות היהודית-אשכנזית. רוב היהודים האשכנזים שהיו רשאים להתיישב בחבל זה עסקו במקצועות יצרניים וחופשיים. יהודים אשכנזים רבים היו קשורים לתעשיית הדפוס המקומית: בראשית המאה העשרים היו עשרה בתי דפוס בחלק הרוסי של העיר טשקנט, עיר המנהל המרכזית. חמישה מהם היו בבעלות יהודית. נוסף על אלה היו בבעלות יהודית חנויות ספרים וספריות. העיתונים הרוסיים *Ruskii Turkestan* (תורקסטאן הרוסית), *Turkestanski Kur'er* (מבשר תורקסטאני), *Tashkentski Kur'er* (מבשר תשקנטאי), *Rabotnik* (העובד) ו-*Samarkand* היו גם הם בבעלות יהודית. היהודים האשכנזים פעלו גם בשטחה של האמירות הבוכארית (אמירות חסות שהתקיימה מחוץ לשליטה הרוסית הישירה), ובית הדפוס הרוסי הראשון שנפתח בה בשנת 1897 היה שייך גם הוא ליהודי אשכנזי.²

השפה היהודית-בוכארית הייתה שפתה של הקהילה היהודית במרכז אסיה והכתב ששימש אותה היה כתב עברי מרובע או כתב רש"י. הספר המודפס הראשון בשפה זו היה ספר תהלים דו לשוני, עברית עם תרגום ליהודית-בוכארית, שיצא לאור בווינה בשנת 1883. בסוף המאה התשע-עשרה נדפסו בשפה זו בירושלים יותר מ-120 ספרים ורובם היו ספרי דת או כאלה שעסקו בנושאים דתיים.³

היהודיים ולפני יום המהפכה. בסך הכול ראו אור ארבעה גיליונות של עיתון זה.⁸

אור

בנובמבר 1925 החל לצאת לאור בסמרקנד עיתון חדש בשפה היהודית-בוכאריית, **רושנאהי** (אור). כמו קודמיו, גם עיתון זה נדפס בכתב עברי. בחירת שם העיתון הושפעה מן הפתגם "ההשכלה אור, והבערות חושך". היוזמה להוצאת העיתון הייתה של אחד המשכילים היהודים ונכדו של ראש העדה היהודית-בוכאריית בסמרקנד, חיים קלונטארווב, אשר משפחתו איבדה את מרבית נכסיה במהפכה והוא ביקש להתפרנס מייסוד עיתון בשפה היהודית-בוכאריית כיוזמה פרטית. תחילה נדפס העיתון בטכניקה ידנית של ציור גלופה על לוח זכוכית ושופל בשיטת העתקת אור (Steklografia). אדם אחד ביצע את כל התהליך, מראשיתו ועד סופו. במהלך השנה הראשונה לקיומו הופץ העיתון במספר קטן של עותקים, ככל הנראה רק בין תושבי השכונה היהודית בסמרקנד. בקיץ 1926 סופח העיתון אל התא היהודי של המפלגה הקומוניסטית בעיר, שביקש להטיל עליו חסות ולפקח על היוזמה הפרטית. לאחר סיפוח העיתון אל הגורמים המפלגתיים מונו החברים מנשה אמינוב ואהרון סעידוב לעורכים האחראים של העיתון.⁹

תמורות בשפה ובכתב של השפה היהודית-בוכאריית, 1932-1928

בשנת 1928 החל במרכז אסיה תהליך של לטיניזציה של הכתב בלשונות המקומיות. בין השנים 1929-1932 הוחלף הכתב הערבי המסורתי שהיה נהוג בשפות האזור בכתב לטיני. תהליך הלטיניזציה נועד לא רק לפשט את מערכת השפות הנהוגות בברית המועצות מבחינת הצורה אלא גם לגרום לתמורה סוציאליסטית בתוכן. המשטר ביקש למחוק את סימני הזיהוי הלשוניים שנקשרו לאוצר המילים ולדימויים הדתיים-תרבותיים ה"בורגניים" ולמלא אותם בתוכן סוציאליסטי. אוצר המילים לביצוע משימה זו הושאל מן השפה הרוסית, שנחשבה לשפה מפותחת יותר. המהלך התבצע באמצעות החדרה של מושגים ושיח סוציאליסטים אחידים (תוכן ואוצר מילים). תהליך זה הוביל לקיריליזציה (מעבר לכתב קירילי) של מרבית לשונות המיעוטים בברית המועצות החל בשנת 1938, דבר שנועד לקרב עוד יותר את העמים השונים אל התרבות הרוסית השלטת.¹⁰

עוד לפני המעבר לכתב הלטיני ב-1928 נעשו התאמות-הפשטות בכתבים הנהוגים. בשפה היהודית-בוכאריית צומצם השימוש באות "ה". כותרת העיתון **רושנאהי**, נכתבה ללא "ה", כלומר: **רושנאי**. נוסף על כך הוסרו מן הא"ב האותיות ה"מיותרות" – הכפולות (ב' לא דגושה, ש', ט), הסופיות וכן המילים ה"לא מובנות להמונים", שמקורן היה בשפת הקודש, בערבית ובפרסית הקלאסית. בשלב שני צורפה לכותרת העיתון כותרת לטינית. מעניין לציין שהאותיות הלטיניות החדשות שהונהגו עבור השפה היהודית-בוכאריית שמרו על סדר אותיות הא"ב העברי.¹¹

בשנת 1930 שינה העיתון את שמו ל-*Bairoki Mihnat* (דגל העבודה), בעקבות דרישת המפלגה שכותר העיתון ישקף את תפקידו הסוציאליסטי של העיתון. עם שינוי השם הוסר הכיתוב העברי מן

בחברה היהודית, שהושפע בוודאי מן השיח הציבורי בחברה הרוסית והיהודית בראשית המאה העשרים וערב המהפכה. חשיבותו של העיתון הייתה נעוצה בכך שבו נערך לראשונה ניסיון לכתוב בשפה היהודית-בוכאריית על נושאים יומיומיים, כלכליים ופוליטיים, ולא רק על נושאי קודש כפי שהיה נהוג עד אז.⁵

רוב הכתבות עסקו בחדשות מן העולם ותורגמו מן העיתונות הרוסית. לפיכך נאלצו עורכיו לתרגום מונחים חדשתיים, פוליטיים וגאוגרפיים, שהיו חסרים גם בשפות המקומיות האחרות. הפתרון שאימץ העיתון (וככל הנראה היה נפוץ גם בשאר עיתוני התקופה) היה להכניס לשפה מילים ממקור רוסי שהיו שגורות בשפה המדוברת, ו"לגייר" אותן בהתאם לצורת ההגייה המקובלת שלהן וללא קשר לצורה הדקדוקית במקור. תופעה זו הודגמה היטב בכותרת המשנה של הגיליון הראשון של העיתון במילים "סרדני אזיאי" (אסיה התיכונה) ו"זגראניס" (חו"ל). השפעת הרוסית כשפת המינהל הייתה כה רבה עד כי כתובת המערכת המילה "עיר", שבוודאי הייתה קיימת גם בשפה המקומית, נכתבה בהשאלה מרוסית, כ"גורות [עיר] סיכובלו" (בשיבוש המילים "גורוד" ו"סְקוֹבְלֵב"). לגבי ימי הוצאתו של העיתון נטען בכותרת, בהשפעה עברית-רוסית, כי הוא יוצא לאור פעם בשבועיים, להוציא "שבתות וימים טובים ישראלי ופרונזיכי ורוסי" (שיבוש של המילה הרוסית prazdniki ושימוש ב-Urusi לציון רוסי, בהשפעת השפה המקומית).⁶

החיים הקצרים של האמת

בשנת 1920 החל לצאת לאור בטשקנט עיתון יהודי-בוכארי נוסף. הייתה זו מהדורה מתורגמת של עיתון החדשות של הסוכנות הטלגרפית הרוסית בשפה היהודית לבוכאריית. שמו של העיתון נקבע על פי ראשי התיבות של הסוכנות – Rosiiskoe Telegraficheskoe Agenstvo – שנקטבו בכתב העברי: "ראסת", אף על פי שראשי התיבות שנגזרו מרוסית היו בעלי מובן בשפה היהודית-בוכאריית: "אמת" (rost). העיתון יצא לאור כדף מודפס בפורמט של עיתון קיר, וככל הנראה לא הופץ בערים שמחוץ לעיר המנהל המרכזית, טשקנט. עם פעיליו ויוזמיו נמנה רחמין בדאלוב (1897-1991), שהיה לראש המחלקה היהודית-בוכאריית בבית הדפוס הממשלתי של אוזבקיסטאן ולאחד מפעילי התרבות המרכזיים בקרב העדה היהודית בוכאריית בשנות העשרים והשלושים. אף על פי שעיתון זה יצא לאור במסגרת ובמיומן ממשלתיים הוא סבל מקשיי תפעול ולכן הודפס באופן בלתי סדיר. בשנת הראשונה יצאו לאור מעל לארבעים גיליונות (כמעט אחד בכל שבוע), ובמחצית הראשונה של שנת 1921 רק 13 גיליונות (כשניים בחודש). בשנת 1922, לאחר פחות משנתיים, פסקה הוצאתו לאור.⁷

בין שנת 1923 ל-1925 לא יצאו לאור במרכז אסיה עיתונים בשפה היהודית-בוכאריית, אבל אותיות הדפוס שימשו ככל הנראה להדפסת כמה גיליונות תעמולה קומוניסטית באידיש. עיתונים אלה הודפסו בטשקנט כמהדורות חד-פעמיות ונקראו **די קאמוניסטישע פאן** (הדגל הקומוניסטי), כשמו של העיתון היהודי באידיש שיצא לאור באוקראינה באותה תקופה. היוזמה להוצאת העיתון הייתה של התא היהודי (אשכנזי) של המפלגה הקומוניסטית בטשקנט. העיתונים עסקו בתעמולה אנטי-דתית וקומוניסטית, ונדפסו לקראת החגים

המיעוטים של הוועד הפועל בממשלת אוזבקיסטאן, אהרונסון, פנה עוד בסוף שנת 1925 אל בית הדפוס המרכזי במוסקבה בבקשה לקבל אותיות דפוס עבריות, אך נענה כי אינם בנמצא. הן אחראי מחלקת המיעוטים והן קלונטארוב לא היו מודעים לכך שבטשקנט כבר יצא לאור בראשית שנות העשרים עיתון ביהודית-בוכאריית שהשתמש באותיות דפוס עבריות להדפסתו (ייתכן שהללו הושמדו בראשית שנות העשרים). חיים קלונטארוב למד על קיומו של העיתון בטשקנט רק בשנת 1927, עת יצא למוסקבה כדי להביא אותיות דפוס ממערכת העיתון דער עמעס בעבור עיתונו.

כיוון שבשנה הראשונה העיתון התקיים כיוזמה פרטית הוא לא זכה למימון המוסדות הממשלתיים, אך סובסד בידי הוועד הציבורי של השכונה היהודית בסמרקנד, לפחות עד סוף שנת 1926.⁵¹ ועדת המיעוטים של הוועד הפועל בממשלת אוזבקיסטאן עמדה על חשיבות הוצאתו לאור של העיתון, אך לא יכלה לסבסד את הוצאתו בשל מיעוט תקציבים. כך גם רשויות המפלגה המקומית. מסיבה זו או אחרת העיתון הוכר ואומץ על ידי המפלגה של אוזבקיסטאן ומחלקת המיעוטים של הוועד הפועל בממשלת אוזבקיסטאן רק ב-1927. במחצית השנייה של אותה שנה הוחלט להגדיל את מימונו מ-250 ל-300 רובל לחודש (3,600 לשנה), ולסייע בהפצתו על ידי כל הגורמים הסובייטיים באוזבקיסטאן, תוך חיוב מערכת העיתון דרך *Kizil Uzbekiston* (אוזבקיסטאן האדומה) להפיץ את העיתון דרך סניפיה.⁶¹

תפוצת העיתון צמחה במהירות ממאתיים עותקים בשנה הראשונה ליותר מ-1,500 עותקים שיצאו לאור שנתיים לאחר היווסדו. בהתאם עלה גם המימון שניתן להוצאת העיתון על ידי הגורמים הממשלתיים. לקראת 1928 התלונן עורך העיתון על כך שהמימון שניתן לו, בגובה 540 רובל לחודש, אינו מספיק וביקש להגדילו לכ-600 רובל, כיוון שהסכום נקבע לפי הדפסת אלף עותקים ואילו התפוצה של העיתון בפועל עמדה על 1,600. כנראה הייתה דרישה גבוהה לעיתון בציבור היהודי והמערכת ניסתה לעמוד בה על ידי הגדלה מתמדת של התפוצה מבלי לחכות לאישור או להנחיות של הגורמים הממנים שהיו האחראים בפועל להוצאתו לאור. כתוצאה מכך נקלעה מערכת העיתון לחובות בגין הוצאות "לא אחראיות". מנגד מערכות השלטון לא תמיד עמדו בהתחייבויותיהן כלפי המערכת ולא העבירו בזמן את הכספים שכבר אושרו. הדבר הגיע לידי כך שעורך העיתון נאלץ לפנות בבקשה מיוחדת אל הממשלה כדי שזו תתקצב את תהליך ה"לטיניזציה" של הדפוס, כלומר את החלפתן של אותיות הדפוס ועריכת שינויים טכניים נוספים בבית הדפוס של העיתון, כיוון שהעניין לא הובא בחשבון על ידי הגורמים האחראים.⁷¹ דבר זה מצביע על פער בין ההנחיות האידיאולוגיות של המפלגה על הגברת התעמולה בקרב האוכלוסיות הילידות, ועל מימוש "לטיניזציה" של הכתב לבין, כך לפחות במקרה היהודי-בוכארי, יכולת לממן תהליכים אלה בהקצבות מתאימות (ולא גבוהות במיוחד). יתר על כן, נראה כי היוזמה להובלת תהליכים אלה לא הייתה בידי רשויות "עליונות" אלא בידי פעילי השטח בדרגים הבינוניים והנמוכים.⁸¹

המחסור במימון מצד הממשלה והיוזמות המקומיות של פעילי השטח לא היה נחלת "השנים הראשונות" בלבד. בשנת 1933 (לאחר

הכותרת והשם החדש נדפס בכתב לטיני בלבד. תהליך החלפת הכתב בא לידי ביטוי באופן מלא רק בשנת 1932. משנה זו נכתבו כל כתבות העיתון בכתב לטיני. במהלך השנתיים 1930-1932 הופיעו מעל דפי העיתון באופן קבוע לוחות ההמרה בין הכתב העברי הישן ללטיני החדש וכן נדפסו עשרים שיעורי קריאה ובהם סיסמאות קומוניסטיות אשר נכתבו לצורך הדגמה בכתב הישן והחדש זה לצד זה. כאמור, בשנת 1938 הונהגה בברית המועצות רפורמה נוספת של הכתב. רפורמה זו לא נגעה לשפה היהודית-בוכאריית מפני שמעמדה הרשמי הנפרד של שפה זו בוטל באותו מועד ודובריה התבקשו לאמץ את השפה הטג'יקית כשפתם.

בשנות העשרים והשלושים התרחשו תמורות תחביריות ודקדוקיות מפליגות בשפה היהודית-בוכאריית. משפט פשוט דוגמת "פועלי כל העולם התאחדו" השתנה הן בתחבירו והן בדקדוקו בין השנים 1920-1934 לא פחות מעשר פעמים, כשעיקר השינויים (שבעה מתוך עשרה) התרחש בטווח של ארבע שנים בלבד, בין 1926-1930.

חוקי התעתיק והדקדוק של השפה היהודית-בוכאריית גובשו סופית רק לקראת סוף שנת 1934. באוגוסט אותה שנה התכנסה ועדה בלשנית שניסחה באופן סופי (על פי הגדרתה) את כללי הכתב של השפה. הכללים פורסמו באוקטובר 1934 בעיתון היהודי *Bairoki Mihnat* בידי יעקב קלונטארוב (אחיו של חיים קלונטארוב, שהיה מנהל בית ספר יהודי בסמרקנד ומאוחר יותר היה לאחד הבלשנים המרכזיים של הלשון הטג'יקית). למרות הצהרה זו נמשכו התמורות בתעתיק בשנים הבאות.²¹

השינויים הדקדוקיים התכופים הפכו את העיתון היומי לבמה בלשנית מעצבת. בשנות קיומו היה העיתון לא רק כלי להעברת מסרים, חדשות ותעמולה, אלא כלי תרבותי שקבע את הדוגמות הבלשניות של השפה ואת השפה ה"ספרותית".

ארגון ומימון דגל העבודה

בסוף אוקטובר 1930 הועברה מערכת העיתון מסמרקנד אל טשקנט, שהפכה באותה שנה לבירת אוזבקיסטאן. חצי שנה לאחר המעבר לטשקנט, ב-8 באפריל 1931, הפך העיתון לביטאון של הוועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית של אוזבקיסטאן, מועד שתואם עם שנת הוצאתו החמישית של העיתון (שמשום מה נחוג באפריל ולא בנובמבר; ייתכן כי היה זה מועד סיפוח העיתון למפלגה).³¹ לעיתון לא היה עורך קבוע אחד. את התפקיד מילאו כמה אנשים בזה את זה, כיוון שעורכי העיתון, שהיו חסרי השכלה מפלגתית ועיתונאית פורמלית, נשלחו על ידי המפלגה להשתלמויות תכופות. חיים קלונטארוב, מייסד העיתון ומן הדמויות המרכזיות בו, לא יכול היה לשמש בתפקיד העורך בפועל בגלל מוצאו הלא פרולטרי שמנע ממנו להיות חבר מפלגה, דבר שהיה הכרחי למילוי התפקיד. בתפקידי עורכים שימשו לסירוגין החל משנת 1927 מנשה אמינוב, העורך הממונה הראשון, אהרון סעידוב ואליהו מני פנחסוב. בשנתיים האחרונות לקיומו, 1936-1938, שימש בתפקיד העורך האחראי יונתן קוריב, שהיה עורכו האחרון.⁴¹

מוסדות המדינה ניסו לסייע להוצאתו לאור של העיתון מראשית דרכו, אך יכולת הסיוע שלהם בפועל הייתה מוגבלת. ראש מחלקת

לוח 1: סובסידיות שניתנו לעיתון רישנאהי – *Bairoki Mihnati* והכנסות ממכירה (ברובלים)⁰²

שנה מימון	מימון ממשלתי	תפוצה	מחיר מנורי שנתי	הכנסות ממכירה (לפי מכירה של 100% תפוצה למנויים שנתיים)	יחס בין המימון הממשלתי לבין ההכנסות ממכירה (באחוזים)
1926	3,000	600	(4.5)	2,700	111
1927	3,600	1,800	4.5	8,100	44.4
1928	6,480	2,000	4.5	9,000	72
1929	7,200	3,000	3.5	10,500	68.5
1933	150,000	7,000	12	84,000	178
1934	183,000	7,000	15	105,000	174

מכותרתו גם מחירי הגיליון והמנוי. כך גם נעלמו מודעות ההחממה על מנויים וייתכן שמאותה שנה הוא הופץ על ידי הרשויות בהחממה קואופרטיבית מאולצת. כדי לצמצם את עלות ההוצאה לאור הועברה בשנת 1936 הוצאתו של העיתון מבית דפוס נפרד אל בית דפוס שהיה משותף להוצאות העיתונים בשפות האויגורית והטג'יקית.¹² לפי לוח 2 (להלן), תפוצתו של העיתון ומספר גיליונותיו הלכו והתרחבו. מעיתון "שכונתי" בראשית דרכו, שיצא במהדורה שבועית בת שני עמודים, יצא העיתון בסוף שנת 1932 4-5 פעמים בשבוע ונדפס בארבעה עמודים גדולים; תפוצתו הגיעה לכדי 7,000 עותקים. אם מתייחסים לנתוני האוכלוסייה היהודית הבוכאריה כפי שבאו לידי ביטוי במפקד של שנת 1926, כ־18,000 נפש, יוצא שכל משפחה יהודית בוכאריה ללא יוצא מן הכלל הייתה מנויה על העיתון. אם אין די בכך הרי שמשנת 1931 החל לצאת לאור גם הירחון הספרותי-פוליטי, שהוזכר לעיל, שתפוצתו הראשונית הייתה כ־2,500 עותקים ושצמחה תוך שנתיים ל־5,000 בשנת 1934.²²

נתוני התפוצה של העיתון מרשימים גם בהשוואה לתפוצתם של עיתונים יהודיים אחרים בברית המועצות. כך לדוגמה תפוצתו של העיתון היהודי באידיש, *דער עמעס* (האמת), אמנם רשמה עלייה דומה בתפוצה אך הייתה קטנה באופן משמעותי ביחס לאוכלוסיית היעד שלה. בשנת 1933 תפוצתו של כתב העת המרכזי של אגודת "אוזט" (אגודה ציבורית פעלה בשנים 1924-1938 ותפקידה היה לסייע בתהליך המעבר להתיישבות חקלאית ותיעוש העמלים היהודים בברית המועצות), טריבונה, שהופץ בכל רחבי ברית המועצות, הייתה 7,800 עותקים בלבד. גם תפוצתו של העיתון היהודי בברוביג'אן, הבריאבידזשאנער שטערן (הכוכב של ברוביג'אן, המחוז האוטונומי היהודי), מנתה בשנת 1934 496 עותקים בלבד (המהדורה הרוסית של אותו עיתון הופצה בכ־1,200 עותקים). עד סוף שנות השלושים לא עלתה תפוצת עיתון זה על אלפיים עותקים, למרות העובדה שהאוכלוסייה היהודית במחוז היהודי האוטונומי צמחה מדי שנה ובסך הכול הייתה גדולה מן היישוב היהודי הבוכארי במרכז אסיה כבר במחצית השנייה של שנות השלושים (אז היגרו לברוביג'אן כ־40,000 איש, כמחציתם נשארו במקום).³² גם אם מקבלים את ההנחה כי בשנות השלושים שימשו העיתונים

שש שנים רצופות של הוצאה לאור) פנה עורך העיתון סעידוב אל יושב ראש הוועד הפועל של ממשלת אוזבקיסטאן, פייזוללה חוג'אייב, בבקשה להגדיל את מימון העיתון, לאחר שפניותיו החוזרות אל רשויות הדפוס לא נענו. סעידוב נימק את בקשתו להגדלת התקציב בכעשרים אחוז בכך שהוצאתו של הירחון הספרותי, *Haioti Mihnati* (חיי עמל), שמנה כמה עשרות עמודים ויצא לאור מ־1931, לא הייתה כלולה בתקציב מערכת העיתון. למרות זאת העיתון יצא לאור במשך שנתיים.⁹¹

לוח 1 מציג נתונים הקשורים למימון הממשלתי שניתן לעיתון היהודי ולהכנסותיו ממנויים. נראה כי לא היה מתאם בין המימון שניתן לעיתון ובין גודל המהדורה המודפסת. בשנים הראשונות היה מחיר המנוי השנתי על השבועון 4.5 רובלים (0.3 אחוז מן השכר השנתי הממוצע). בשנת 1929 הוזל מחיר המנוי ל־3.5 רובלים ובשנת 1930 ירד מחירו לשלושה רובלים לשנה (הוזלה של חמישים אחוז). גם כשתפוצתו הוכפלה ומספר הגיליונותיו בשנה הגיע לכתשעים, לא נשתנה תקציבו (הכנסות ומימון). עובדה זו מעלה סימן שאלה על יכולתו של השבועון לספוג הוצאות, אלא אם כן היו לו הכנסות נוספות או רווח תפעולי שאפשרו לו לספוג את ה"הפסד" ואף להוריד את מחירו לצרכן. ייתכן שעלויות הדפסתו סובסדו גם הן מעבר לסבסוד הישיר או שהדבר בוצע על חשבון המדינה (בכל אופן היה זה משתנה קבוע שלא הוכנס לחישוב).

בין השנים 1930 ל־1933 חלה עלייה משמעותית הן בהקצבות שניתנו לעיתון והן במחיר המנוי השנתי. העלייה בעלות המנוי יכולה להיות מוסברת בהרחבת מספר הגיליונות שיצאו לאור ובהפיכתו לעיתון יומי (מכתשעים גיליונות בשנה לכ־250), זאת נוסף על הכפלת מספר העמודים המודפסים. ייתכן שההגדלה המשמעותית במימון נבעה מכך שהממשלה כללה במימון את הירחון הספרותי ואת בית הדפוס של העיתון, שכן לאחר המעבר לטשקנט בסוף שנת 1930 העיתון נדפס בבית דפוס משלו. נוסף על אלה אפשר להניח כי לאחר המעבר לכתב הלטיני והגברת הצנזורה הציבור הרחב איבד בו עניין. מספר המנויים של העיתון ירד והמכירות לא היו סדירות. ההגדלה במימון באה לכסות את ההפסדים בפועל. משנת 1934 הפסיק העיתון לפרסם את היקף המהדורה המודפסת ומשנת 1936 ועד סגירתו נעלמו

לוח 2: התפתחות בתפוצה והיקפי פעילות של העיתון *Bairoki Mihnat*⁵²

שנה	מספר עותקים	מספר מהדורות בשנה	מספר דפים מודפסים	מספר כתבי השטח (Rabkor)
1925	200	–	2	25
1926	600	–	2	–
1927	1,800	116 מאז ההקמה	2	29
1928	2,000	50 (166 מאז ההקמה)	2	59
1929	3,000	93 (259 מאז ההקמה) ²⁶	4-2	94
1930	4,000	90	4	117
1931	6,000	191	4	124
1932	7,000	197	4	236
1933	7,000	251	4	–
1934	– ²⁷	255	4	–
1935	5,000 ²⁸	243	2	380
1936	–	275	2	–
1937	–	285	2	105 ²⁹
1938	–	121 (עד מאי) ³⁰	2	–

על נאמנות רבה יותר לעיתון שיצא בשפתו. הרדיפה הדתית והקצנת פעולות החרמת רכוש החל בראשית שנות השלושים, ובמיוחד בשנת 1932, תרמו גם הם למשבר האמון בעיתון, שנתפס יותר ויותר כשופר של המפלגה ופחות של הציבור. כאמור, בשנת 1934 הפסיק העיתון לדווח על תפוצתו; ככל הנראה הצטמצם מספר העותקים המודפסים של העיתון בכמעט שלוש אחוז. גם מספר העמודים המודפסים צומצם באותה עת בחצי (מארבעה לשניים).¹³

העיתונות החוקרת והצנזורה

לפני הכול היה העיתון היהודי עיתון סובייטי. זכות קיומו באה לידי ביטוי בכך שהוא יכול היה לשמש במת תעמולה סובייטית רק בשפה היהודית-בוכאריה. המסגרת התעמולתית ביקשה ליצור בקרב קוראי העיתונות הסובייטית זהות פרולטרית מעמדית ומשום כך מרבית הכתבות שפורסמו בעיתון (ודאי לא כתבות השער) לא עסקו בנושאים הקשורים לקהילה היהודית הבוכאריה אלא בהחלטות המפלגה והקומינטרן ובאירועים מרכזיים בעולם. במקרים יוצאי דופן פורסמו כתבות בנושאים יהודיים בדף הראשון. בדרך כלל היו אלה כתבות בנושאים אנטי דתיים שפורסמו בסמוך ליום כיפור וחג הפסח, אך גם הללו לא נדפסו בדפי העיתון כבר בראשית שנות השלושים והתאריך העברי לא נדפס בכותר העיתון עוד בראשית 1929. העיתון פרסם בקביעות כתבות על נושאים יהודיים מקומיים, דוגמת פעילות ועדת "קומזט" (ועדה ממשלתית שפעלה בשנים 1924-1938 וטיפלה

בברית המועצות כלי תעמולה מובהק, ולכן תפוצתם לא הייתה קשורה לחוגי הקוראים (אף על פי שהרשויות שקלו לא פעם לבטל את הוצאתו של דער עמעס מטעמים כלכליים), הרי שמסיבה כלשהי תפוצת העיתון היהודי-בוכארי הייתה גבוהה בהרבה מזו של עיתונים מקבילים. ייתכן שתשובה חלקית הייתה מצויה ברמת ה"רוסיפיקציה" של הקהילות היהודיות האשכנזיות, שנגישותן לעיתונות הרוסית הייתה רבה מזו של יהודי בוכארה. הסבר נוסף מצוי אולי בחשיבות הרבה שייחסו בני הקהילה היהודית לעיתון כבמה קהילתית ותרבותית ולא רק ככלי תעמולה סובייטי. על פי עדותו של מרדכי בצ'איב אביו ייחס חשיבות רבה לעיתונים היהודיים, התייחס אליהם ביראת קודש ושמר בקנאות על גיליונותיהם שנדפסו באותיות עבריות. לאחר שהוחלף הכתב ללטינית איבד בהם האב עניין (ייתכן שהדבר קשור לא רק לכתב אלא גם לתכנים שהפסיקו להתפרסם בו באותה תקופה).⁴² עד שהוחלף הכתב נראה כי חשיבותו של העיתון היהודי הבוכארי הייתה סמלית עבור אוכלוסיית היעד שלו, ביצירת זהות קולקטיבית המתבססת על שפה כתובה ואשר הבדילה בינם לבין הקבוצות האתניות והלאומיות האחרות. נוספה על כך העובדה שהעיתון היה למעשה הבמה הציבורית היחידה לדיווח שוטף, גם אם תעמולתי ומגמתי, על הנעשה בקרב יהודי בוכארה שבאזובקיסטאן. תהליכי הרוסיפיקציה, אף שהחלו עוד לפני המהפכה הקומוניסטית, לא יצרו עדיין זהות חלופית-רוסית, כפי שהיה בקרב רבים מיהודי אשכנז. זהויות אלה התקיימו זו לצד זו, ולכן הציבור היהודי-בוכארי שמר

שורגמו מן העיתונות הרוסית הכללית, חומרים ספרותיים-תרבותיים מקוריים או מתורגמים ודיווחים על הנעשה בקרב האוכלוסייה היהודית באוזבקיסטאן. המדור "דיווחים מן השטח" נכתב בעזרת כתבים קבועים, אך הסתמך בעיקר על כתבות ודיווחים ששלחו כתבי השטח (Rabkor – Rabochii korrespondent; בתרגום מילולי: כתב פועל), אשר קיבלו מן העיתון מינוי של כתבים והתחייבו לשלוח כתבות ממקום עבודתם, אך לא קיבלו שכר קבוע על כתיבתם אלא היו פועלים מן השורה. כתבים אלה, שמספרם בשיאו הגיע לכ־380 כתבים (ראו לוח 2 לעיל), היו הצינורות המרכזיים שהעבירו ידיעות על תחום פעילותם, ובהיותם מעורבים אישית בנושאים שאותם סיקרו אי אפשר לטעון שהיו חסרי ניות בנושא. עם זאת העיתון נאלץ להסתמך על דיווחיהם, שכן הכתבים הקבועים היו מוגבלים ביכולתם לנסוע אל ערי הפריפריה.⁴³

בשנת 1937 היו ל־105 *Bairoki Mihnati* כתבי שטח, לאחר שמספרם צומצם מסיבה לא ברורה לכמעט רבע (ייתכן שהדבר היה קשור לאחוזי העזיבה המשמעותיים של היהודים את הקולחוזים). באותה שנה פרישתם הייתה כזו: 17 כתבים היו ממקומים בערי מחוז השונות ו־88 במגזר החקלאי, פזורים בין 13 קולחוזים יהודיים שהתקיימו באוזבקיסטאן באותה עת. ריבוי הכתבים בכל קולחוז נועד לחפות על אי הידיעה של המתרחש במגזר מנותק זה וליצור אפשרות של הצלבת מידע ממקורות מספר בעת ובעונה אחת.⁵³

אם בתחילת דרכו נראה היה כי העיתון התנהל ללא תכנית עבודה סדורה או פורמט אחיד, במחצית הראשונה של שנות השלושים הוכתבה תכנית העבודה בידי גורמי ותוכנה בקפידה. לכתבי העיתון לא נותר מקום ליוזמה אישית והם נאלצו לעמוד בסטנדרטים מוכתבים. כך לדוגמה לקראת גיליון ה־1 במאי 1935 הוטל על מרדכי בצ'איב לכתוב שיר בן חמישים שורות על הקרמלין ולתרגם שירים שורות מהספור "האם" של מקסים גורקי, ואילו על פנחס אברמוב הוטל לתרגם את פניית הקומינטרן אל עמלי העולם לאורכן של 300 שורות. מעבר לכך, עורכי העיתון והמדורים השונים ראו עצמם אחראים למעקב על ביצוע תכניות כלכליות ודרשו לקבל דיווחים שוטפים על התקדמות מבצעי שתילה ואיסוף התוצרת בקולחוזים היהודיים, בחנו את עמידתן של הסדנאות היהודיות בסטנדרטים יצרניים, ערכו ביקורות בבתי ספר ובדקו את נוכחות הציבור במועדונים ובספריות. מבחינה זו שימש העיתון לא רק במה לדיווח על אירועים שפורסמו בעיתונים ברוסית אלא גם גוף חוקר עצמאי.⁶³

כיוון שהעיתון לקח על עצמו תפקיד של זרוע מפקחת הוא שימש יעד לפניות, לכתבות ולהלשנות לא רק מכתבי השטח, אלא מכל קוראיו שביקשו באמצעותו לקבל על אי סדרים שלטוניים, על עוולות שעשו להם פקדי השלטון או שביקשו להלשין על מנהל עבודה שקיים אורח חיים דתי או ניצל את רכוש הציבור. רוב הפניות לא התפרסמו מעל דפי העיתון, כיוון שהיו משקפות מציאות שונה מזו שביקש להראות העיתון הקומוניסטי, אך דבר זה לא מנע ממערכת העיתון לנהל חקירות עצמאיות של התלונות הללו או להפנות אל הגורמים המתאימים. בשנת 1935 התקבלו בעיתון 5,806 פניות מאזרחים (כ־19 פניות ליום עבודה במוצע), בשנת 1936 3,853 פניות, ובשנת 1937 – 5,687 פניות. כלל האוכלוסייה היהודית במרכז אסיה לא עלה אז על 35,000 נפש. הפניות שפורסמו היו

בהתייבות החקלאית היהודית ובשילוב יהודים בתעשייה) ואגודת "אוזט", על התייבות חקלאית, על השילוב בתעשייה, על החינוך ועל שחרור הנשים אך אלה היו ממוקמות בדרך כלל בדפים הפנימיים. כתבות אלה היו בדרך כלל חיוביות וביקשו לתאר את הקידמה ואת ההצלחות בשדה הסוציאליסטי תוך הצגת העבר, הממסד הקהילתי והדתי בביקורת רבה (אם בכלל). ביקורת על מחזלים של המשטר או על בעיות שהתעוררו בדרך כלל לא נכתבה בכתבות אלה אלא במרומו.

ככל עיתון אחר גם העיתון היהודי עבר צנזורה לפני הדפסתו. כתביו הקבועים היו מיומנים דיים בתורת ה"מותר והאסור" והטילו צנזורה עצמית על כתיבתם. לכן בדרך כלל לא הופיעו בדפי העיתון משבצות ריקות, שיקלו לרמוז על פסילת כתבות לפני הדפסת המהדורה. עד שנת 1930 הייתה הצנזורה הממשלתית רופפת למדי, ונדפסו בו כתבות שבהן הופיעה ביקורת מרומזת על מחדלי הממשלה והרשויות המטפלות ביהודים; משנה זו ואילך הופעלה הצנזורה באופן הדוק והקיפה לא רק את העיתונות אלא את הפרסומים היוצאים לאור. למשל, בשנת 1930 הוחרם בצו הצנזורה ספרו של ל"מ קאנטור, "יהודים ילידים באוזבקיסטאן". לאחר שזה יצא לאור שנה קודם לכן, ונפסלו מחזות וסיפורים בגלל התפתחויות עלילתיות שלא תאמו את הקו הממשלתי הרשמי. הצנזורה מתחה ביקורת (שלידתו של עורך העיתון סעיזוב הייתה מוגזמת) על כך שבמחזהו של חיימוב על שחרור האשה הנשים לא עסקו בעבודה יצרנית במפעל אלא במילוי שקים עם קוקנים (פקעות של גולם תולעת המשי) של תולעי משי, על כך שהן ערכו כינוסים קומוניסטיים בשעות העבודה והתלוננו על מחסור בלחם בגלל שיטת הקיצוב והשימוש בכרטיסיות. ביקורת נוספת נמתחה על ספר הלימוד של א' מולאקנדוב ללימוד הקריאה בבתי ספר של ביעור הבערות (בתי ספר ללימוד קרוא וכתוב לאוכלוסיה הבוגרת) (likbez) מפני שנכלל בו סיפור על קולקטיביזציה של הכפרים אך לא תוארה בו התנגדותם של הַיִיִים (בעלי הקרקעות) לתהליך. ביקורות "ספרותיות" כאלה ושכמותן הביאו למאסרם של סופרים ומשוררים בסוף שנות השלושים.²³

פרט לנושאים פוליטיים-חברתיים פרסם העיתון גם ספרות: סיפורים "מקוריים" (שנכתבו על נושאים מוזמנים ומוכתבים מראש) קצרים ושירים מאת סופרים יהודיים מקומיים ושעסקו רובם ככולם בנושאים מוזמנים, דוגמת העבודה בקולחוז, שחרור האישה וכדומה. במדור הספרותי פורסמו גם סיפורים מתורגמים של סופרים רוסיים דוגמת פושקין וגורקי ושל סופרים אחרים שזכו להכשר השלטונות בגלל מוטיבים "סוציאליסטיים" ביצירותיהם, דוגמת שווא רוסטולי, שקטעים מהאפוס שלו **עוטה עור הנמר** תורגמו ליהודית-בוכאריית ופורסמו גם הם.³³

בעיתון לא נדפסו פרסומות, ופרט לכתבות נדפסו בו רק הודעות של המערכת שהיו קשורות למבצעי החתמת מנויים לעיתון ושמות ספרים שיצאו לאור בשפה היהודית-בוכאריית על ידי לשכת הפרסום הממשלתית. לעתים נדירות היו גם הודעות אבל שהודיעו בלשון קצרה על פטירתו של פעיל מקומי זה או אחר, ללא תיאור מפעלו או נסיבות פטירתו (כמובן בכירי המפלגה, דוגמת ליני וסרגיי קירוב, זכו להספדים ארוכים שנפרשו גם על כמה גיליונות).

בעיתון פורסמו כתבות משלוש קטגוריות עיקריות: חדשות כלליות

לוח 3: פניות של אזרחים לעיתון בשנים 1936 ו-1937⁹³

סך הכול לפי סוג פנייה		המחלקה הכלכלית תעשייתית		מחלקת החינוך והתרבות		המחלקה החקלאית		
1937	1936	1937	1936	1937	1936	1937	1936	שנים
3065 54%	2380 62%	823 63%	620 64%	1097 42%	826 58%	1145 65%	934 64%	פניות שפורסמו
2622 46%	1161 30%	476 37%	271 28%	1520 58%	505 35%	626 35%	385 27%	פניות שלא פורסמו
–	312 8%	–	78 8%	–	103 7%	–	131 9%	פניות שנשלחו לחקירה
–	181 58%	–	38 49%	–	85 82%	–	58 44%	פניות שחזרו לאחר חקירה – לא כלולות בסך הכול. % מן הפניות שנשלחו
5687	3853	1299	969	2617	1434	1771	1450	סך הכול פניות למחלקה

כיוון ששמרו שבת ובעקבות הלשנתו פוטרו מעבודתם, ומהקומסומול ומתפקיד חברי המועצה העירונית. הללו איימו על המלשין ואף ניסו "לסגור" אתו חשבון.⁹⁴

מעניינת העובדה כי "אזרחים טובים" רבים העדיפו להעביר את תלונותיהם (הלשנות, למעשה) לא אל גורמי אכיפת החוק באופן ישיר אלא אל מערכת העיתון, שנאלצה לבצע חקירה מעין משטרתית ולהעביר את הראיות אל הגורמים המוסמכים ואף לפרסמם (אם עמדו בסטנדרטים של הצנזורה). ייתכן שעניין זה היה קשור אל הנהיג הקהילתי היהודי "לסגור חשבונות" בתוך הקהילה. ככל הנראה העיתון עדיין נתפס באותה תקופה ככמה ציבורית וכדרג ביניים בין השלטון לקהילה. זאת למרות העובדה שהעיתון הפנה "חומרים לא מפורסמים" לחקירת גורמי המפלגה במחוזות ולידי רשויות ביטחון הפנים (ניקרויד). במקביל דאגו רשויות השלטון, שקיבלו חומרים מן העיתון, לחקור את הדברים ולהשיב למערכת תשובות מנומקות שתיארו את המשך הטיפול בתלונתם (כשישים אחוז מן הפניות הוחזרו לאחר חקירה עוד באותה שנה), זאת אף על פי שלעיתון לא היה מעמד של גוף חוקר או משפטי. היה זה הודות לחסות המפלגתית שבמסגרתה פעל.⁹⁴

לוח 3 מראה שמרבית הפניות החוזרות מחקירה היו מהתחום החינוכי-תרבותי, ככל הנראה מפני שחקירת מוסדות הממוקמים בערים הייתה קלה יותר מחקירות הקשורות למגזר הכפרי וקלות יותר מחקירות כלכליות שהיו קשורות למגזר התעשייתי. נוסף על כך נראה שבשנת 1937 חלה עלייה משמעותית במכתבים אל מחלקת החינוך, אלא שבניגוד לשנה הקודמת מרבית הפניות (כשישים אחוז) למחלקה זו לא פורסמו. העלייה המשמעותית בפניות בתחום החינוכי הייתה קשורה ככל הנראה למסע מאסרים של מורים "מן הדור הישן" שלימדו בבתי ספר סובייטיים, ולבעיות הקשורות ליישום המדיניות

דיווחים "חיוביים" על הנעשה במגזר ונשלחו מאת כתבי השטח. עיקר הפניות הגיעו אל המחלקות החקלאית והתרבותית.⁹⁵ העיתון היהודי לא הגביל את עצמו לנעשה בקרב הציבור היהודי בלבד, אלא שימש שופר ובמה גם להתרחשויות שמחוץ לסביבה היהודית המיידית. כך לדוגמה פרסם העיתון ב-20 באוקטובר 1937 כתבה על ליקויים חמורים בניהולו של בית ספר טג'יקי במחוז אנדיג'אן, ואף ניהל התכתבות עם התובע הכללי של המחוז בנושא. ייתכן שדוגמה זו יכולה להעיד על תפוצת קוראיו של העיתון, שלא הייתה מוגבלת לסביבה היהודית הבוכאריה, וגם אוכלוסיית המיעוט הטג'יקי נמנתה עם קוראיו. זה התאפשר לאחר הלטיניזציה של הכתב, דבר שיכול לשמש הסבר נוסף לתפוצתו הרחבה של העיתון. מנגד ייתכן כי הכתב המתלונן היה בן העדה היהודית בוכאריה, שהעדיף לכתוב תלונה על מנהל טג'יקי. בכל מקרה, מערכת העיתון לא דחתה את התלונה ולא העבירה אותה אל מערכת העיתון הטג'יקי (שהייתה כזכור סמוכה לה), אלא בחרה לטפל בה בעצמה. מחלקת "בירורי תלונות הציבור" המשיכה לתפקד עד ימיו האחרונים של העיתון. ביוני 1938 (כחודש לפני הסגירה, ולאחר שחלק מצוות העורכים והכתבים של העיתון נעצר) המשיך אחד הכתבים של העיתון לנהל התכתבות עם משרד החינוך, הנאריקו-פרוס, בה התלונן כי פניות של העיתון, שנשלחו אל מחלקות החינוך האזוריות על מורים יהודים ששמרו מצוות אך המשיכו ללמד בבתי ספר סובייטיים נותרו ללא מענה וללא טיפול הולם מצד הרשויות המופקדות על הנושא.⁹⁵ כוחה של מערכת העיתון היה ככל הנראה כה איתן עד כי אנשים פנו אליה גם כשנזקקו להגנה פיזית, דבר שככל הנראה לא סופק באופן יעיל על ידי רשויות החוק והניקרויד. אחד מכותבי התלונות קבל בפני מערכת העיתון על אימונים מצד שני מנהלי בתי ספר יהודיים מסמרקנד (בתי ספר מס' 21 ומס' 25), שעליהם הלשין לרשויות

Petersburg 1995, pp. 142-145 על תרומתם של היהודים האשכנזים לפיתוח חבל תורכסטאן ראו גם: Semen Gitlin, *Natsional'nye men'shinstva v Uzbekistane*, Tel Aviv, 2004, vol. 1, pp. 322-368.

גירור פוזילוב, "לשאלת מצבם הרוחני של יהודי בוכארה ערב הגעתו של חכם יוסף ממאן", אב"א, 1 (2007), עמ' 8-9. ראו גם אצל אברהם יערי, ספרי יהודי בוכארה, ירושלים, 1942, המביא רשימה של כ-170 ספרים. רובם עוסקים בנושאים דתיים (להלן: יערי, ספרי יהודי בוכארה). כמו כן ראו: Michael Zand, "Notes on the Culture of the Non-Ashkenazi Jewish Communities Under Soviet Rule", in: Yaacov Ro'i and Avi Beker (eds.), *Jewish Culture and Identity in the Soviet Union*, New York 1991, p. 388 (להלן: זנד).

4 על העיתון שלום ראו אמנון נצר, "העיתונות היהודית", בתוך: חיים סעדון (עורך), איראן, ירושלים 2005, עמ' 142-148. ועל העיתון **זחמתכש**, ראו: Yakov Agarunov, *Bol'shaia sud'ba malen'kogo naroda*, Moskva 1992, pp. 130-132; Mikhail Agarunov et al., *Gorskie evrei Azerbaidzhana-bibliograficheskii ukazatel*, Baku 2000, p. 15 שני העיתונים השתמשו בכתב עברי. לשם השוואה, בעיראק החלו לצאת לאור עיתונים יהודים כבר במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה, ראו: אורית בשקין, **אלימציבאח (1924-1929): עיתון יהודי עראקי**, עבודת גמר לתואר מוסמך, אוניברסיטת תל-אביב, 1998, עמ' 14.

5 על העיתון **רחמים**, ראו: M. Avramov, *Bukharskie evrei v Samarkande*, Samarkand 1993, p.33 (להלן: אברמוב). הקובע כי העיתון יצא לאור עד 1916 והפסיק לצאת בגלל פעילות המרי כנגד השלטון. עמנואל פילוסוף **תיאורי עמנואל**, תל-אביב 1970, עמ' 134, טען כי העיתון יצא לאור לצורך קידום ההשכלה בקרב היהודים וכי דוידבאיוף לא התכוון להרוויח מן העיתון. גם בצ'איב מצייין כי העיתון יצא עד 1914, ראו: מרדכי בצ'איב, **בתוך שק האבן**, ירושלים 1990, עמ' 86 (להלן: בצ'איב, **בתוך שק האבן**). כמו כן ראו שער העיתון בנספח. לא ברור כמה גיליונות יצאו לאור. בספרייה הלאומית שבירושלים שמורים גיליונות מספר של העיתון. האחרון שבהם מן ה-29.7.1914, ראו: יערי, **ספרי יהודי בוכארה**, דבר שלא ממש סביר, הפסיק לצאת לאור בעקבות מלחמת העולם הראשונה, דבר שלא ממש סביר, שכן האזור לא נפגע בתקופה זו ואף שגשג בגלל הדרישה המוגברת לכותנה. עם זאת, ככל הנראה העיתון הפסיק להגיע לירושלים בגלל המלחמה. במערכת העיתון הודפסו גם ספרים מן הפולקלור המקומי ותרגום של אלף לילה ולילה לשפה היהודית הבוכאריה, ראו: אברמוב. על ספרים ביהודית בוכאריה שיצאו לאור במאה התשע-עשרה ובראשית המאה העשרים ונושאים, ראו: יערי, שם.

6 ראו כותר העיתון **רחמים**, מס' 1, 14.5.1910, בנספח.

7 ראו כותר העיתון בתמונות המצורפות. על העיתון ועל פעילותו של בדאלוב כעורכו, ראו כתבה של יפים יקובוב על סבו: Yefim Yakubov, "Prosvetitel", *Menora*, No. 68 (2002), p. 7; and 69 (2002) p. 13. חיים קלונטארוב, מייסד העיתון **רושנאה**, שחי בסמרקנד לא ידע כלל על קיומו. גם מרדכי בצ'איב, שחי באותה תקופה בקוקאנד, אינו מזכיר את העיתון בזיכרונותיו; ראיון עם דוד קלונטארוב (בנו של חיים קלונטארוב) שנערך באשדוד, 6.8.2007 (להלן: ראיון עם דוד קלונטארוב), וכן בצ'איב.

8 ארבעת הגיליונות יצאו לאור בתאריכים 31.3.1923 – ערב חג הפסח, 8.4.1924 – ערב חג הפסח, 7.10.1924 – ערב יום כיפור, ובי-11.1925. לציון יום המהפכה. חנא שמרוק (עורך), **פרסומים יהודיים בברית המועצות, 1917-1960**, ירושלים 1961, עמ' 386-387. ראו כותר העיתון בנספח.

9 על פי עדותו של דוד קלונטארוב בראיון עמו, אביו יסד את העיתון כיוזמה כלכלית שנועדה לפתור את מצוקתו כבן עשירים, שנותר בחוסר כול לאחר המהפכה. החסות המפלגתית ניתנה רק לאחר שלעיתון כבר היה מוניטין מקומי. אמינוב וסעידוב חתומים כעורכי העיתון כבר ביולי 1926.

10 על תהליך הלטיניזציה בברית המועצות, ראו: D'iakov, "Itogi i perspektivy latinizatsii i unifikatsii" in K. Alaverdov, S. Dimanshtein (eds.), *Iazyk i pis'mennost' narodov SSSR*, Moskva 1933, pp. 171-177.

B. Grande, "Unifikatsiia alfavitov", *Alfavit Oktjabria*, 1934, pp.14-27; N. Iakovlev, "Itogi latinizatsii alfavitov v SSSR", *Revoliutsia i*

הלאומית במערכת החינוך הנפרדת של היהודים הבוכארים. נוסף על העיתון היומי המרכזי וכתב העת הספרותי שלו, יצאו לאור בשנות השלושים בשפה היהודית-בוכאריה גם כמה עיתונים אזוריים-עירוניים בסדירות, בהיקף של כמה מאות עותקים, בחסות ועדי המפלגה וועדים עירוניים שונים. כן הופקו "עיתוני קיר" שכתבו אותם פעילי תרבות בקולחוזים ובמפעלים השונים. לפחות במקרה אחד הפך עיתון קיר כזה, זה של מפעל חוטי המשי בסמרקנד *Khujum* (התקפה), לעיתון עירוני.²⁴

אחרית דבר

העיתונות בשפה היהודית-בוכאריה החלה לצאת לאור עוד לפני המהפכה הקומוניסטית. לאחר המהפכה, הודות למאמצי המשטר בתחום ביזור הבערות, גדלה נגישות הציבור לעיתון ומעורבות הקוראים בו. במהלך שנות השלושים גדל מספר המנויים של העיתון ושל העיתונים הספרותיים בצורה חסרת תקדים, כיוון שהוא היה הבמה היחידה כמעט שבה נערך דיון בנושאים הקשורים ישירות לבני הקהילה היהודית הבוכאריה. באותה תקופה מילא העיתון תפקיד של במה חדשותית מדווחת וחוקרת, שנשענה על מספר רב של כתבי שטח. אך מעבר לכך הוא שימש גם במה לעיצוב הדקדוקי של השפה הספרותית, ובכך תרם לבניין הזהות העצמית האתנית-לאומית הנפרדת של קוראיו. העיתון שימש כתוצאה מכך כתובת מרכזית לתלונות אזרחיות כנגד השלטון ושלוחותיו.

בשנת 1938 נסגרו מרבית העיתונים של מיעוטים לאומיים בברית המועצות. גורלה של העיתונות היהודית הבוכאריה לא היה יוצא דופן בעניין זה. שנת 1938 ציינה את סופה של העיתונות והספרות היהודית-בוכאריה, ובה התבטל גם מעמדה העצמאי של השפה היהודית-בוכאריה כשפה בעלת זכות קיום. ביטול מעמדה הנפרד של השפה ציין גם את ביטול מעמדה הנפרד של הקהילה היהודית הבוכאריה, שנדרשה להתמוזג מבחינה תרבותית בקבוצה התרבותית הטג'יקית.

הטיעון הרשמי שניתן לסגירת העיתון היה קשור למיזוי תפקידו המיוחד כמכשיר לסוציאליזציה של האוכלוסייה היהודית הבוכאריה. למרות טיעון זה, שהיה יכול לשמש באותה מידה סיבה לציון לשבח לעובדיו, הרי מרביתם לא רק שלא זכו להערכה, אלא אף נשפטו לתקופות מאסר ממושכות באשמת פעילות לאומנית בדלנית, קשר עם סוכנים זרים (קרובי משפחה בחו"ל) או פעילות אנטי סובייטית חתרנית. העורכים הקומוניסטים הממונים, אמינוב וסעידוב, נשפטו בעוון כישלונם להעביר תעמולה סובייטית יעילה וחוסר תשומת לב למגמות בדלניות של כותבי העיתון. גורל דומה נפל גם בחלקם של קלונטארוב, בצ'איב, בדאלוב ופעילי תרבות אחרים.³⁴

הערות

1 על יהודי בוכארה לפני המהפכה הקומוניסטית, ראו: מיכאל זנד, "יהדות בוכארה וכיבוש אסיה התיכונה בידי הרוסים", **פעמים**, 35 (1988), עמ' 83-46; אלברט קאנוביץ', **יחס השלטון הצארי ליהודים בוכארים ומעמדם המשפטי בתורכסטן בשנים 1867-1917**, עבודת דוקטור, אוניברסיטה העברית בירושלים, 2003.

2 R. Rabich, "Rossiiskie evrei v dorevoliutsionnom Turkestane", in I. Dvorkin (ed.), *Evrei v Srednei Azii: proshloe i nastoiashchee*, St.

- דוד קלונטארוב.
- 22 על פי המפקד ב-1926 חיו באוזבקיסטאן כ-18,000 יהודים בוכארים. אם נתייחס לגידול הטבעי ולטענות הקטנת האוכלוסייה במפקד זה, הרי שגם אוכלוסייה של כ-30,000 איש היוותה פחות מ-7,000 משפחות (לפי מפתח של 4.5 נפשות במשפחה). בהנחה שכולם ידעו קרוא וכתוב (הנחה שלא אוששה במפקד) יוצא שתפוצתו מילאה מאה אחוז מן הפוטנציאל, דבר שנשמע מוגזם למדי, אלא אם אוכלוסיות נוספות קראו את העיתון. שמו של הירחון הוסב במחצית השנייה של שנות השלושים ל-*Adabioti Soveti* (ספרות סובייטית). תפוצת הירחון ראו מודעה ב: *Bajroqi Mihnati*, מס' 21 (371), 17.2.1931, עמ' 4. לפי המודעה נשלחו 15,000 עותקים של הירחון להפצה במוסקבה.
- 23 תפוצת העיתון **דער עמעס** במוסקבה הייתה: 1927 – 12,000 – 1928 – 13,000 – 1929 – 22,000 – 1930 – 29,000, ראו: David Shneer, *Yiddish and the Creation of Soviet Jewish Culture 1918-1930*, Cambridge 2004, p. 109. note 110. זאת כאשר האוכלוסייה היהודית בעיר מוסקבה לבדה הוערכה במחצית השנייה של שנות העשרים ביותר מ-130,000 נפש. ראו: L. Zinger, "Evreiskoe naselenie Moskvyy", *Voprosy biologii i patologii evreev*, No.3 (1930), pp. 153-164. ראו: מ' אלטשולר (עורך), **פירסומים רוסיים בבריה"מ על יהודים ויהדות 1917-1967**, ירושלים 1970, עמ' לו. עכ תפוצת העיתון בכירוביג'אן, ראו: לבבי, **ההתיישבות היהודית בכירוביג'אן**, עמ' 322-325. על האוכלוסייה היהודית בכירוביג'אן, ראו: שם, עמ' 107.
- 24 **בצ'איב, בתוך שק האבן**, עמ' 88.
- 25 Z. L. Amitin-Shapiro, מתוך: 1932 נתונים על *Ocherki sotsialisticheskogo stroitel'stva sredi sredneaziatskikh evreev* (לעמודות תפוצה ומספר כתבי השטח) p.82, 8-4-1930, *BM*, מס' 24(283), עמ' 2. נתוני תפוצה של: 1933 מתוך פרסום של *BM*, מס' 235 (947) מה-6.12.1933. על פי מקור זה לעיתון הייתה תפוצה של 7,000 גיליונות ולשבועון *Hajoti Mihnati*: 5,000. תפוצת העיתון התפלגה בצורה הבאה: סמרקנד – 1,200, טשקנט, בוכארה קוקאנד – 800 כ"א, סטאלינבאד (בירת טג'יקיסטאן) ושחריסאבז – 500 כ"א. בסך הכול הופץ העיתון בעשרים ערים לפחות (325 גיליונות הופצו ב"ערים נוספות" שלא נמנו בשמן. העיתון הופץ גם בטג'יקיסטאן: 500 גיליונות בבירה, סטאלינבאד, כאמור לעיל, וחמישים בחוג'נט וכמו כן בערי דרום קזחסטאן: צ'מקנט – 25 ובעיר תורקסטאן – 50.
- 26 259 גיליונות יצאו לאור עד שנת 1930 (בארבע שנים וחודש), כ-65 גיליונות לשנה בממוצע.
- 27 משנת 1933 הפסיקו לפרסם בעיתון את מספר העותקים המודפסים. ייתכן שהסיבה לכך קשורה לירידה בתפוצה.
- 28 הכוונה ל-5,000 מגויים קבועים (נתונים של מהדורה וכתבים מתוך סעיוד).
29 מספר כתבי השטח לקוח מתוך 410-1-130-6-3, TsGARUz.
- 30 הגיליון האחרון שראיתי היה מס' 2147, מה-27.5.1938, אך העיתון יצא לאור ככל הנראה עד חודש אוגוסט באותה שנה. בצ'איב מסר כי צו הסגירה של העיתון יצא ב-1 במאי אותה שנה, ראו בצ'איב, **בתוך שק האבן**, עמ' 310.
- 31 ראו טבלה 2. על שימוש בעיתון **הפרבדה** הרוסי כמקור לכתבות ולא בעיתונות סובייטית "מרכז אסייתית", ראו: ראיון עם מרדכי בצ'איב, פתח תקווה, 3.1.2006 (להלן: ראיון עם בצ'איב). לבבי מציע את אותה סיבה להסבר הפסקת פרסום מספר גיליונות העיתון היהודי בכירוביג'אן, ראו: לבבי, **ההתיישבות היהודית בכירוביג'אן**, עמ' 325.
- 32 על הצנוורה העצמית בעיתון ראו: ראיון עם בצ'איב. בצ'איב לא זכר אף מקרה בו צונזרה כתבה שלמה של בעיתון. מנגד, בנו של קלונטארוב סיפר כי בערך בשנת 1935 אביו השמיד מהדורה שלמה שכבר הודפסה בגלל טעות כתיב בשמו של סטלין (ייתכן שלא רק בגלל כך אלא בגלל בעיה טכנית). ראו: ראיון עם דוד קלונטארוב. כנגד ספרו של קנטור נטען כי הוא פלגיאת של כתבות מן האנציקלופדיה היהודית ושל מאמרים של ז'ל אמיתין-שפירא. לכן לא ברור אם הסיבה להחרמה הייתה קשורה לעניין זה או תוצאה של אופן הצגת הקהילה היהודית בו. המסמך לא פירט זאת. ראו L. M. Kantor, *Tuzemnye evrei v Uzbekistane*, Tashkent 1929 על הביקורת על המחזה של חיימוב
- 'pis'mennost'*, No. 4-5 (1932), pp. 25-43
- 11 כך למשל האות ט' הוחלפה באות ת'. תהליך דומה התרחש באותה תקופה גם בשפת האידיש, שעברה תהליך הפשטה אך לא לטיניזציה. ביטול האותיות הסופיות לא הושלם בשפה היהודית-בוכאריאית בגלל הלטיניזציה של הכתב.
- 12 ראו חלק מהדוגמאות לכך בכותרת העיתונים בנספח. ראו גם: *Bajroqi Mihnati* מס' 210 (1200), 21.10.1934, עמ' 4-2. כמו כן ראו בנספח שינוי בתעתיק של כותרת העיתון היהודי-בוכארי **אוקטובר**, שיצא לאור בשנות השלושים בסמרקנד.
- 13 ראו כותרת העיתונים בנספח. פינקוס טוען משום מה שהעיתון היה פרי יוזמתה של היבסקציה בבוכארה בראשית שנות העשרים, ראו: Benjamin Pinkus, *The Jews of the Soviet Union*, Cambridge 1988, p. 117. על העיתון ראו גם אצל זנד, עמ' 404-403. מסיבה לא ברורה ציין העיתון את יום השנה להיווסדו ב-7 באפריל, אף על פי שהחל לצאת לאור בחודש נובמבר.
- 14 פנחסוב היה זה שקיבל בסתיו 1928 את מרדכי בצ'איב לעבודה במערכת העיתון כשהיה בן 17 בלבד, ראו: בצ'איב, **בתוך שק האבן**, עמ' 96.
- 15 ראיון עם דוד קלונטארוב. ראו מכתבו של אהרונסון בתוך הארכיון הממלכתי המרכזי של רפובליקת אוזבקיסטאן, מכאן והלאה: TsGARUz. תיק R- 86-1-3659-271 ותשובה בתוך: TsGARUz, R- 86-1-3659-235. תאריך התשובה: 19.1.1926. כך שהבקשה נשלחה ככל הנראה בסוף שנת 1925, בסמוך להוצאת הגיליון הראשון. בעיה זו ככל הנראה לא הייתה ייחודית לאוזבקיסטאן, שכן גם הוצאתו לאור של עיתון יהודי בכירוביג'אן התאפשרה רק לאחר קבלת תרומה של אותיות דפוס עבריות מן הקהילה היהודית בחרבין, ראו: יעקב לבבי, **ההתיישבות היהודית בכירוביג'אן**, ירושלים 1965, עמ' 322 (להלן: לבבי, **ההתיישבות היהודית בכירוביג'אן**). על פי עדותו של בצ'איב לפחות חלק מהאותיות התקבל בקושי רב ממערכת העיתון **דער עמעס** שבמוסקבה, ראו בצ'איב, **בתוך שק האבן**, עמ' 90. על מימון העיתון ומוסדות סובייטיים נוספים בשכונה היהודית של סמרקנד על ידי הוועד הציבורי ראו דוח ביקורת בשכונה היהודית מחודש ספטמבר 1926, בתוך: TsGARUz, R- 86-1-3659-220-228.
- 16 ראו דוח ישיבת הוועד המרכזי של מחלקת הדפוס במפלגת אוזבקיסטאן מה-21.6.1927, בתוך: TsGARUz, R- 86-1-4502-52.
- 17 ראו דוח של העורך מנשה אמינוב לוועדת המיעוטים ובקשתו להקצבת אלף רובל לטובת ה"לטיניזציה" של מערכת העיתון (ללא תאריך, ככל הנראה סוף 1927 ראשית 1928), בתוך TsGARUz, R- 4505-22-2386-1. על חובות העיתון, גבובה של כאלף רובל וחוסר מימון ממשלתי ראו דוח מה-2.11.1927 בתוך: TsGARUz, R- 86-1-4503-20.
- 18 אהרון סעיודוב, שהיה עורך העיתון, יציג את עניין הלטיניזציה של הכתב כיוזמה של העיתון, ראו: Saidov, "Desiatiletie 'Bairaki mikhnat'", *Tribuna*, 14 (30.12.1935), pp. 22-23.
- 19 ראו 7-8-26-410-1, TsGARUz. לדעתי מדובר בהוצאה של הירחון הספרותי פוליטי *Khajoti Mikhnat*, אם כי הדבר לא הוכר בפירוש.
- 20 נתונים לטבלה לשנים 1926-1927 ראו אצל TsGARUz, R- 86-1-4502-52. לשנים 1928-1929, בתוך: TsGARUz, R-86-1-4505-22-23. לשנים 1933-1934, בתוך: TsGARUz, 410-1-26-7-8. הנתונים בסוגריים לשנת 1926 משוערים. לפי הבנתי נתוני מימון ממשלתי משנת 1926 ועד 1929 ניתנו במסמכים בערכים חודשיים, אם כי הדבר לא צוין במפורש.
- 21 השוו למימון העיתון **דער עמעס** במוסקבה שתפוצתו עמדה בשנת 1928 על 12,000 עותקים ומימון – 130,000 רובל (פי ארבעה באופן יחסי למימון שניתן באוזבקיסטאן), ראו: D. Shneer, "The History of 'The Truth': Soviet Jewish Activists and the Moscow Yiddish Daily Newspaper", in: G. Estraiikh (ed.), *Yiddish and the Left*, Oxford 2001, pp. 136-137. מנגד, תקציב כל העיתונות בשפה הטג'יקית עמד בשנת 1925 על כ-50,000 רובל, ראו: Z. Radzhabov, *Iz istorii kul'turnogo stroitel'stva v Tadjzhikistane*, p. 549. הרשויות במוסקבה העלו פעמים מספר את שאלת הכדאיות הכלכלית שבהוצאת עיתון באידיש. ככל הנראה שיקולים כלכליים לא היו זרים גם לעיתון היהודי במרכז אסיה. רישום תפוצת העיתון הופסק גם בעיתון היהודי של בירוביג'אן החל משנת 1936, ראו: לבבי, **ההתיישבות היהודית בכירוביג'אן**, עמ' 325. על המעבר לבית דפוס חדש, ראו: ראיון עם

- 410-1-29-5-6
 37 לנתוני 1936 ו־1937 ראו טבלה 3 לעיל. נתוני 1935 מבוססים ככל הנראה על נתוני 1934 כיוון שפורסמו באמצע שנת 1935, ראו: סעידוב.
 38 על חקירה בנושא מינהל לא תקין בבית הספר באנדיג'אן ראו: TsGARUz, 410-1-205-143. מעקב אחר מורים יהודים, ראו: TsGARUz, 410-1-202-71-72. המכתב ממוען אל מזכיר הנאר־קומ־פרוס, סרוקין, ששמו נמחק בעט בדף המודפס. ייתכן שגם הוא נעצר ופוטר מתפקידו בתקופה זו.
 39 הנתונים לשנת 1936 מתוך TsGARUz, 410-1-35-1. הנתונים לשנת 1937 מתוך TsGARUz, 410-1-133-1. בשנת 1937 לא נמסרו נתונים על מסמכים שנשלחו לחקירה אלא למחצית השנייה של השנה. באותם חודשים היו בבירור 584 מכתבים ומהם פורסמו 287; 297 לא פורסמו. על פי דוח המחצית נראה כי סך הפניות במחצית הראשונה היה 1,976 ואילו במחצית השנייה 3,711 – כמעט כפול.
 40 ראו מכתב התלונה מ־3.10.1937 בתוך TsGARUz, 410-1-134-2. המתלונן היה מורה בבית ספרם.
 41 ראו לדוגמה מכתב תלונה מראשית שנת 1938 ממערכת העיתון על מנהל בית ספר באנדיג'אן ששומר מצוות, בתוך: TsGARUz, 410-1-59-94-95. תשובת מחלקת החינוך העירונית באנדיג'אן, בתוך: TsGARUz, 410-1-59-96. אין הכוונה לטעון כי יהודים לא הלשינו או לא פנו אל מערכת אכיפת החוק הסובייטית.
 42 ראו כותרי עיתונים אזוריים שונים בנספח.
 43 ראו תיאוריו של בצ'איב את תקופת המאסרים של פעילי התרבות ב־1938, בתוך: בצ'איב, בתוך שק האבן, עמ' 310, וראיון עם דוד קלונטארוב שאביב נאסר במאסר אותה שנה.
- ועל ספרו של מולקנדוב ראו דוח של סעידוב על פעילות הדפוס באוזבקיסטאן בנושא היהודי מה־2.7.1931 בתוך TsGARUz, 410-1-3-7-1. סעידוב טען כי הביקורת של הצנזורה הנהוגה היא מוגזמת.
 33 לרשימה מפורטת של ספרים שפורסמו בשנות העשרים והשלושים ביהודית בוכארית ראו: זנד. ברור שהספרים ה"ספרותיים" היו מוזמנים. על כך מעידים לא רק הנושאים שבהם עסקו אלא גם העובדה שבאותם נושאים פרסמו סופרים מקבוצות לאומיות אחרות באותן שנים ממש. השוו לפרסומי היהודים ההרריים ויהודי גרוזיה באותו מקור.
 34 ראיון עם בצ'איב. בצ'איב היה כתב קבוע של העיתון, אמנם במדור הספרותי, אך יצא אל קולחוז יהודי רק פעם אחת בחייו וגם זאת לרגל אירוע ציון עשור לפעילותה של ועדת "קומזט", למרות שמספר קולחוזים יהודיים הוקמו במרחק לא רב ממסקנד. על הגעתו של בצ'איב אל הקולחוז ראו: בצ'איב, בתוך שק האבן, עמ' 240.
 35 הכתבים במגזר החקלאי פוזרו על פי החלוקה הבאה: שלושה בקולחוז "אוזוד יהודי" (השחרור היהודי), חמישה בקולחוז "מיחנת" (עמל, שבמחוז קראדארייה), שלושה בקולחוז ע"ש אחונבבייב, שישה בקולחוז "בולשביק", שניים בקולחוז "קומונה", שלושה בקולחוז "בייראקי מיחנת" (דגל העבודה), חמישה בקולחוז "מיחנת" (עמל שבמחוז בוכארה), ארבעה בקולחוז ע"ש בבשקן, תשעה בקולחוז ע"ש סטלין, 12 בקולחוז "מוואלי אוקטייבר" (פירות אוקטובר), 12 בקולחוז "אוזט", 11 בקולחוז "קומוניזם", 12 בקולחוז ע"ש קגנוביץ', ראו: TsGARUz, 410-1-130-6-3 וגם ב־TsGARUz, 410-1-130-1-2.
 36 ראו תכנית עבודה חצי שנתי של העיתון לשנת 1934 בתוך: TsGARUz, 410-1-23-19-13. תכנית גיליון ה־1 במאי 1935; ראו: TsGARUz,

נספח: כותרי עיתונים יהודיים בשפה היהודית – טג'יקית

העיתון היהודי-בוכארי הראשון רחמים מה־14.5.1910

עיתון הקיר "ראסת" מה־1-12-1920 מקור השם הוא בסוכנות החדשות הטלגרפית הרוסית: ROSTA- Rosiiskoe Telegraficheskoe Agenstvo כאשר הכיתוב בעברית איפשר קריאה של הכותר כ־Rost – שמשמעו "אמת".

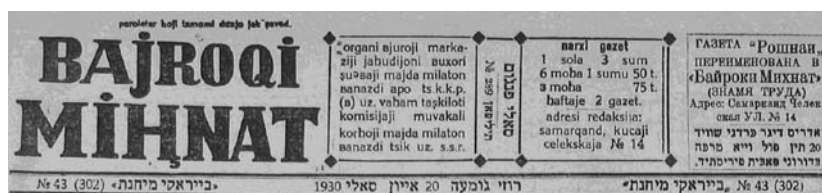
העיתון "רושנאה" (אור)

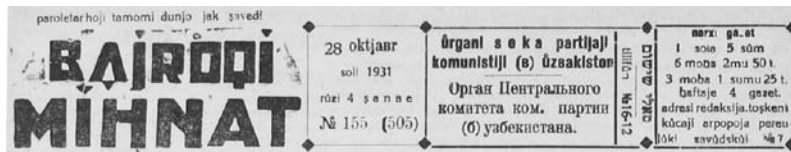
כותר העיתון "רושנאה" מהשנה השניה לתפוצתו בשילוב כיתוב השם ברוסית.

החל משנת 1928 שולב הכתב הלטיני בכותר העיתון בעוד שהנוסח העברי נכתב תחתיו בגופן "דוהה" ובהשמטת האות "ה", זאת במסגרת הפשטת הכתב שבוצעה בראשית ה"לטיניזציה".

Bajroqi Miḥnat העיתון "רושנאה" שינה את שמו בסוף 1930, כך שישקף את תרומתו הפרולטרית מעט לפני העברת המערכת לטשקנט שהפכה להיות הבירה, במקום סמרקנד, באותה שנה.

לאחר פירוק הסקציות הלאומיות במפלגה, החל בשנת 1931 העיתון היה לגוף הוועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית של אוזבקיסטאן באופן ישיר ובלעדי.

משנת 1935 גופן שם העיתון חיקה את הגופנים שהיו בשימוש עיתוני המפלגה המרכזיים.

השווה גופן כיתוב של האותיות: "B", "A", "O", ו-"T" למקבילות הצורניות שלהן בכותר עיתון המרכזי של המפלגה במרכז אסיה: "פראודה ווסטוקה", שבתורן הושאלו מעיתון המרכזי של המפלגה, "פראודה" במוסקבה.

מוסף לפיונר של העיתון "בייראקי מיחנת" שיצא ככל הנראה כמוסף חודשי החל מ-1936.

אוקטובר – עיתון ביהודית בוכארית של הוועד העירוני של המפלגה בסמרקנד והוועד של מפעל חוטי המשי "חוג'ום", שהוקם על גבול הרובע היהודי בסמרקנד וחלק גדול מעובדיו היו בני הרובע.

אותו עיתון, אוקטובר, בשינוי תעתיק הכותר (כבר ללא שותפות ועד המפעל)

העיתון דרכו של לנין ביהודית-בוכארית" של ועד המפלגה והעירייה של מרגלאן ופרגנה (ערים סמוכות בעמק פרגנה).

מהדורה מיוחדת של העיתון פעיל התרבות הצעיר, שיצאה לרגל 15 שנה לטכניקום להכשרת מורים יהודיים בוכאריים. העיתון יצא לאור ביוזמת הוועד העירוני והמפלגתי בעיר קוקאנד.

עיתון קיר באידיש שיצא בארבע מהדורות בלבד בעיר טשקנט כדף הסברה אנטי דתי לקראת החגים היהודיים. הוצא בחסות הסקציה היהודית (אשכנזית) בנאר-קום-פרוס (הוועדה העממית להשכלה).